

KULCSÁR KRISZTINA

Eszterházy Ferenc és a szerencsejátékok

Újabb adalékok a bécsi magyar udvari kancellária építkezésének történetéhez*

A bécsi magyar udvari kancellária épületfelújításának 18. századi részleteivel Takáts Sándor, Gottfried Mraz és legutóbb Kelényi György foglalkozott behatóan.¹ A tanulmány nem az ő kutatási eredményeiket kívánja vázolni, hanem Bécsben és Budapesten őrzött források alapján azt mutatja be, milyen okok vezethettek odáig, hogy az építkezés költségei többszörösen meghaladták az előzetesen tervezett összeget, és mi módon próbálták megoldani a finanszírozást. Az egykorú állapotleírások mellett a tanulmány középpontjában főként egy pénzügyi tervezet áll, egy olyan – még ha kevésbé is részletes – tervezet, amely jellemzi a korszakot és annak szellemiségét. E dokumentum rámutat a különféle érdekek és érvrendszerek alkalmazására az építkezés ürügyén, amelyből láthatóvá válik, hogy az akkori magyar udvari kancellár, Eszterházy Ferenc igen tehetséges hivatalnok és találmányos udvari ember volt.

Eszterházy Ferencet 1762. november 29-én nevezték ki magyar udvari kancellárnak.² Mégsem közvetlenül hivatalba lépését követően, hanem csupán néhány év elmúltával, 1766-ban foglalkozott a rá bízott kormányhatóság hivatali épületével. Az uralkodónőnek átnyújtott tervezetében javaslatok olvashatók a bécsi Vordere Schenkengassén (ma Bankgasse) található kancellária épületének felújítására.³ Az 1747-ben

megvásárolt Strattmann (akkor éppen Windisch-Graetz) palotán az évek során alig hajtottak végre alapvető változtatásokat.⁴ Az 1758-ban elhunyt Nádasdy Lipót kancellár (1700?–1758; hivatalban 1746–1758) örökösei még a bútorokat és a falitükröket is eltávolították az épületből, mivel azokat a kancellár a saját költségén szerezte be.⁵ Utóda, Pálffy Miklós (1710–1773; hivatalban 1758–1762) Bécsben saját palotájában lakott, nem sokat törődött az üresen álló lakosztállyal és így magával az épülettel sem. Több esztendőn át Eszterházy Ferenc sem foglalta el a helyiségeket, hanem (mint az szokás volt) a számára kiutalt Hofburg-beli hivatali lakásban élt. A kancellár magánlakosztálya (az első emeleten) feltehetően üresen állt. A szintén 1762. november 29-én alkancellárnak kinevezett Fekete György (1711–1788, alkancellárként hivatalban 1762–1773)⁶ és családja a második emeleti helyiségeket használta. A kinevezések utáni néhány év alatt azonban kiderült, milyen tarthatatlan állapotba került a palota.

Eszterházy ezért Nikolaus Pacassi (1716–1790) udvari főépítésszel felmérte a szükséges munkákat, aki az épület felújítását 25 000 forintra becsülte. Az épületbejárást követően a kancellár azonban úgy vélte, hogy az igen rossz állapotú ablakok cseréje is szükséges. Még ezzel a megnövekedett feladattal együtt is összesen csak 40 000 forintban határozták meg a felújítás költségeit, amelyet így Mária Terézia jóváhagyott és elrendelt. A munkálatok költségeit első megoldásként a kancelláriai illetékek terhére, hitel felvételével gondolták

* A pápai Gróf Eszterházy Károly Emlékmúzeum szervezésében 2015-ben megtartott Gróf Eszterházy Ferenc emlékkonferencián Soós Istvánnal együtt előadóként szerepeltem. Előadásom kibővített és teljesen új következtetéseket tartalmazó változatával szeretném őt köszönteneni.

¹ Takáts Sándor: A magyar és erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben. *Századok*, 40 (1906) 781–812; Gottfried Mraz: Das Palais der Ungarischen Hofkanzlei, 1747–1848. In: Richard Perger–Gottfried Mraz–Gecsenyi Lajos: Das ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. [H. n.] 1994. 37–110.; Kelényi György: A bécsi Magyar Nagykövetség palotájának építéstörténete. In: A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok. (Szerk. Ujváry Gábor.) H. n. [Bécs], 2012. 119–139. Sajnos mindhárom tanulmány pontos levéltári jelzetek megadása nélkül jelent meg.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Conceptus expeditionum (A 35, a továbbiakban A 35), 1762. XII. No. 87. A Magyar Udvari Királyi Kancellária előterjesztésének fogalmazványa, 1762. dec. 2.

³ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Originales referadae (A 1, a továbbiakban A 1), 1766/162.

Eszterházy előterjesztése, 1766. febr. 28. A kancellár két előterjesztése is megtalálható e jelzet alatt. A hivatali feljegyzés szerint csak az egyiket küldték el az uralkodónőhöz, mégis mindkettőn megtalálható Mária Terézia döntésszövege, sőt a második láthatóan válasz az első döntésére.

⁴ A vételár 91 000 forint volt, de az átalakítással együtt 105 000 forintot adtak ki: Takáts S.: i. m. 790. Eszterházy 1766-ban már 115 000 forint addigi összköltségről tesz említést: MNL OL A 1 (Orig.ref.), 1766/162. Eszterházy előterjesztése, 1766. febr. 28.

⁵ Kelényi Gy.: i. m. 121. és vö. az 1758. évi leltárat: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Acta particularia (A 93, a továbbiakban A 93), No. 547. 271–273. oldal. (fol. 139r–140r).

⁶ Életére és hivatalviselésére ld. Tuza Csilla: Egy elfeledett 18. századi karrier: Galánthai Fekete György életútja (Vázlat egy készülő életrajzhoz). *Századok*, 140 (2006) 1519–1529. Kinevezésének dátuma: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Index individuorum cancellariae (A 79, a továbbiakban A 79), Fekete György.

megoldani, 5 százalékos kamatra, évi 2000 forint visszafizetésével. Eszterházy azt is javasolta, hogy abban az esetben, ha a különféle egyéb illetékekből (például a nemesi taxából) extra bevétel folya be, azokat is fordítsák a visszafizetésre.⁷

A munkálatok legtöbbje a tervezet szerint az állapot javítását, az épület tatarozását szolgálta volna. Az indoklásban a kancellár elsősorban azokat a helyiségeket és hiányosságokat nevezte meg, amelyek szorosan összefüggtek a kormány szerv működésével, és így az uralkodónó várhatóan egyetérthetett a vállalkozással. A tetőszerkezet, a fedélszék különösen korhadtnak tűnt, így elengedhetetlennek tartották teljes cseréjét. Vélhetőleg néhány belső elválasztó fal állapota is megromlott, vagy éppenséggel át kellett volna őket helyezni, hogy az ügyviteli munkákat hatékonyabban végezhessék. Míg ugyanis 1746-ban a 27 főnyi személyzetben nyolc tanácsos, három titkár és tíz irodista tevékenykedett, addig az 1760-as évek derekán a kancellária már 33 alkalmazottal működött, közülük különösen az irodisták száma nőtt (tizenhatra).⁸ A hivatali helyiségek közül az irattár számára szűkös volt már a hely, a nedves, nyirkos falak feltétlenül javításra szorultak, a tűzvédelemhez szükséges alapvető feltételek szintén hiányoztak, így a záró vasajtó és egyéb óvintézkedések. Különösen ráfért a teljes felújítás a kiadóhivatal helyiségére, amelynek fafödeme elkorhadt, így cseréje elengedhetlenné vált, de a nedves falak és levegő miatt az ottani bútorzat is tönkrement. A kancellár tervezete szerint az építkezés időtartamára ezek a hivatali helyiségek az alkancellár és családja által lakott második emeleti szobákban működtek volna. Ez természetesen felvetette az alkancellárt elszállásolásának kérdését. Eszterházy azonban nem csupán ideiglenes megoldásban, hanem többszörös „lakáscserében” gondolkodott: Fekete alkancellár és családja kiköltözését követően ő maga kívánta a felújított kancelláriai épület privát lakosztályát elfoglalni. Egyrészt „nagylelkűen” felajánlotta a saját hivatali lakását. Miután ezt a csupán tízszobás hivatali szállást szűkösnek találta saját és személyzete számára (és biztosan az lett volna Fekete Györgyék számára is), másvalakit keresett, aki ott elszállásolható. Kapóra jött beosztottja, báró Koller Ferenc kancelláriai tanácsos, aki személynök volt.⁹ Koller beleegyezett, hogy beköltözik a kancellár hivatali lakásába. A lakás bérbeadója ugyanis véletlenül éppen Koller sógornője volt. Eszterházy az így felszabaduló 1000 forint lakáspénzt némi kiegészítéssel (szintén 1000 forintot) Fekete alkancellár számára kérte kiutalni.¹⁰ Így azonban a saját lakhatását kellett biztosítani, terve szerint a kancellária épületében – és ez már nagymértékben összefügg a palota felújításával.

⁷ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/162. Eszterházy előterjesztése, 1766. febr. 28. Vö. *Mraz, G.*: i. m. 66–71.

⁸ *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története. In: A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok. (Szerk. Ujváry Gábor.) H. n. [Bécs], 2012. 49–65., itt 53. és vö. a kancellária állományának éves kimutatásait: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Status Cancellariae (A 78).

⁹ Szintén 1762. november 29-től. MNL OL A 79 (Index individuorum cancellariae), Koller Ferenc, és vö. az uralkodónó kézírásos utasítását: uo., A 1 (Orig. ref.), 1762/222.

¹⁰ Uo. 1766/162. Eszterházy előterjesztése, 1766. ápr. 5.

Mindezidáig elfogadott volt a történészek és művészettörténészek között, hogy részben éppen ez a költözés indokolta az átalakítást, és nyújtott a kancellárnak lehetőséget arra, hogy a magánlakosztály helyiségeit fényűzően átépíttesse, díszes, pompázatos bútorokat rendeljen és vásároljon, és éppen emiatt az átalakítás miatt nőttek a költségek az előirányzott többszörösére. Takáts Sándor még azt is feltételezte, hogy Eszterházy – ügyes játékosként – szándékosan alacsonyabb összeget adott meg a várható kiadásoknál, és Pacassival együtt eltűlozta az épület tarthatatlan állapotát.¹¹ Emellett szólhat, hogy alig néhány hónappal a megkezdett munkálatok után már látható volt, hogy „az építkezés egyébként is többre [fog kerülni], mint azt kezdetben sejteni lehetett”.¹² A fennmaradt források azonban arról tanúskodnak, hogy az elvégzett munkák jelentős része egyáltalán nem a luxusberendezéseket érintette, hanem magának az épületnek a belső szerkezeti átépítését; így egészen másként értékelhetjük a korábban túlzottan tartott kőműves- és asztalosmunkák számlaösszegeit.¹³

A tetőzet megbontása állítólag különösen nehéz és váratlan helyzet elé állította az építész és a megrendelőt: kiderült, hogy többszörös munkával és így jóval több költséggel kell számolniuk. A tetőszerkezet hibái miatt teljesen beázott és így elkorhadt a mennyezet, a fából készült tiplifödém. Ez azt is jelentette, hogy maguk a rajta álló falak is átnedvedtek. Mind az első, mind a második emeleti parkettát, lambériaburkolatokat és valamennyi nyílászárót is ki kellett cserélni, mert minden elkorhadt. Tönkrementek az úgynevezett falkötő gerendák¹⁴ is, faanyaguk elkorhadt – ezeket vasból akarták újragyártatni és kicserélni. Az átnedvedett belső falakon csak úgy tudtak segíteni, ha azokat teljesen lebontották és újra felépítették. A beépített cserépkályhák az évtizedek alatt olyan állapotba kerültek, hogy a megmozdításkor egyszerűen szétestek. De az épület nemcsak felülről, hanem alulról is nedvedett. Mint kiderült, a pince is használhatatlan volt a nedvesség miatt, és mivel állandóan pangott benne a víz, szinte emésztőgödörre vált. Ezért új csatornát ásattak, amelyet kővel béleltek ki, s az így már elvezette a vizet. „Az egész házat olyan rosszul építették meg, hogy csodálom, hogy ezidáig fennmaradt és nem dőlt össze. Idén biztosan [így] történt volna, mert amikor elkezdtük a munkákat, négy hüvelyknyit [10,4 cm] süllyedt a tanácsterem tiplifödeme.” – írta Pacassi 1766. július elején.¹⁵ Úgy vélte, hogy az egész épületből semmi mást, csak a külső főfalakat lehet használni és meghagyni, minden mást teljesen újonnan kell megépíteni.

¹¹ *Takáts S.*: i. m. 792–793., 795–798., és ld. Kelényi véleményét is: *Kelényi Gy.*: i. m. 122.

¹² MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/622. Eszterházy előterjesztése, 1766. aug. 28.

¹³ Különösen: Uo., 1766/623. Pacassi előterjesztése, 1766. júl. 7. és uo. 1766/622. Pacassi előterjesztése, 1767. júl. 14.

¹⁴ Csapos fafödém, tiplifödém: fafödém szorosan egymás mellé fektetett gerendákból, amelynek az alsó, a terem felé eső felületét nádszövettel vonták be, majd vakolták és festették. A 18. században általánosan használt födémfajta. A falkötő gerendák (Schliessen) a falak tetejét fogták össze, szintenként, vagy csak a tető alatt, a boltozatok felfekvésénél. Köszönöm Dávid Ferenc (MTA BTK Művészettörténeti Intézet) segítségét.

¹⁵ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/623. Pacassi előterjesztése, 1766. júl. 7.

Ez pedig további kiadásokkal járt – az építész újabb 80 000 forint költséggel számolt.

A belső falak lebontása, majd újra felépítése értelemszerűen maga után vonta, hogy eltűntek a korábbi díszítések, falburkolatok; ez viszont egyben lehetőséget adott az új díszítések kialakítására is. Pacassi javaslatai tényleg egy előkelő, pompázatos palota belső díszítését írják le, de azt ma már nem tudjuk megállapítani, hogy ezek a tervek az építészről vagy pedig a megrendelő kancellártól származtak-e. Pacassi mindenestre a tartósabb (de feltehetően drágább) megoldások mellett állt ki: az első szint fontos, reprezentáló termei esetében selyemtapétázás helyett gipsztukkó díszítést javasolt némi aranyozással. Azzal érvelt, hogy amennyiben a szobákat selyemtapétával vonnák be, az helyiségenként minimum 1000 forintba kerülne, és ez mindössze tíz évig lenne használható állapotban, utána cserére szorulna. Mivel azonban a hivatali személyzet cserélődhet, a költözés így károkkal járhat. A gipsztukkós-aranyozásos megoldás miatt egy költözéskor kevesebb díszítés és burkolat károsodna. A korabeli divatnak megfelelően a két ablak közötti falfelületeket tükörborítással (úgynevezett trumeaux-kal), a falak alját pedig fából készült, fehérre festett lambériákkal tervezte meg. A parkettapadlót diófából kívánta elkészíteni, hogy tartós legyen.¹⁶ Mária Terézia válaszában ironikusan megjegyezte: előre látta, hogy 40 000 forint nem lesz elegendő. Az első szint három fő szobájának gipszdíszítésébe ugyan beleegyezett, de nem a gazdag aranyozásos díszítésbe, hanem csupán vékonyan (úgynevezett fillet d'or díszítésbe). A tükörborítást viszont csak a kis tanácsteremben engedélyezte. Mindezen „luxusok” valójában a korszak főnemesei által lakott paloták teljesen szokványos díszítésének számítottak.¹⁷

Eszterházy alig egy hónap múlva, 1766. augusztus 2-án már arról tudósított, hogy további elképesztő állapotokkal szembesültek: a második emeleten is elkorhadt a fából készült tiplifödém, és így ezt is mindenütt újra kellett építeni, a fölötte lévő tetővel együtt.¹⁸ Ezzel voltaképpen felkészítette a királynőt a következő előterjesztésben foglalt kérésére (amely Mária Terézia előző megjegyzését ismerve egyáltalán nem lephette meg az uralkodónőt): a munkákhoz további 60 000 forint hitel felvételének engedélyezéséért folyamodott. Mária Terézia azonban újfent csak 40 000 forinthez járult hozzá.¹⁹ A nem várt feladatok egyre csak növelték a kiadásokat. A királynő 1767 júliusában („utoljára”) újabb 40 000 forint felvételére adott engedélyt. A költségek kímélése végett az udvari főépítész által a faburkolatokra kérvényezett nagyobb felületű aranyozást azonban nem hagyta jóvá, csupán a burkolatok, keretek szélső léceit, oly módon „mint az az udvarnál mostanában szokásos”, mivel ez illet a bútorzathoz.²⁰

A munkálatok azonban – a fennmaradt elszámolások tükrében²¹ – nem csupán belső és külső átépítéseket jelentettek. A kancellária üresen álló magánlakosztályának helyiségeit szintén be kellett bútorozni, sőt a kancellár reprezentáló szerepe miatt fényűzővé is formálni.²² A berendezések egy részét más előkelő családoktól vásárolták, mint például Esterházy Pál herceg özvegyétől, akinek 12 000 forintot fizettek ki. Ezt egyébként maga a királynő rendelte el, és ezt is a kancelláriai illetékekből kívánta volna állni, de Eszterházy Ferenc emlékeztette arra, hogy az építkezés költségei miatt azt az alapot ő már korábban megterhelte.²³ A kancellár magánlakosztályának helyiségeit selymborítású bútorokkal rendezték be, külön rendelték tükroket, órákat, damasztal kárpitozott bútorokat.²⁴ A hivatali termekbe reprezentatív festmények kerültek: a kancellár audienciatermébe hat festmény, amelyek Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázását ábrázolják. Az úgynevezett kistanácsterembe Pacassi mennyezetfreskót tervezett.²⁵ A művész, Franz Anton Maulbertsch 1769-re fejezte be a megrendelt és allegorikus motívumokkal díszített képet, amelyen az 1764-ben alapított Szent István-rend megalapítását,²⁶ illetve az első rendvitézek avatását láthatjuk. A megrendelő, Eszterházy Ferenc mint az elsőként avatott nagykeresztések egyike, maga is szerepel a freskón, kezében az eskü szövegét tartalmazó kötettel. Feltehetően további, az előzetes tervezetben nem szereplő külső munkákra is sor került: vélhetően a homlokzaton is történtek változtatások, Pacassi egy síkba hozta és egyszerűsítette a korábban talán túlszűfoltnak számító homlokzatot.²⁷

Mindezeket olvasva nem meglepő, hogy az összkiadások messze meghaladták a kezdetben csupán 40 000 forintra becsült összeget. Eszterházy ezt látva már 1766 augusztusában arra kérte az uralkodónót – mivel „nem ért az építésmesterséghez” –, hogy az Udvari Építészeti Hivatal (Hofbauamt) nézzen át minden számlát, és számolja ki a pénzt, hogy ne őt tegyék felelőssé a kiadásokért – így mintegy kivonta magát az építkezés folyamatából.²⁸ Ez a védekezési mechanizmus jól példázza, hogy a kancellár is érezte a túlzottan megnövekedett költségek miatti várható elégedetlenséget, és megpróbálta biztosítani magát. (Az Udvari Kamarai Főszámvevőhivatal ennek ellenére a későbbi években a pénzügyi átvizsgálások során jó néhány tisztázatlan vagy helytelenül kiállított

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. Részletesebb leírást ld. Takács S.: i. m. 769–798.; Mraz, G.: 1994. 73–82.; Kelényi Gy.: i. m. 122–125.

¹⁸ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/624. Eszterházy előterjesztése, 1766. aug. 2.

¹⁹ Uo. 1766/622. Eszterházy előterjesztése, 1766. aug. 28.

²⁰ Uo. 1766/622. Pacassi előterjesztése, 1767. júl. 14. (feltehetően egykorúan a helyéről kiemelt és később idehelyezett irat.)

²¹ Mraz, G.: i. m. 85–86.; Takács S.: i. m. 795–796.

²² Vö. az 1769. március 17-én kelt leltár leírásait: MNL OL A 93 (Acta part.), No. 547. Az 569. oldaltól kezdődően (fól. 287r–324v).

²³ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/622. Eszterházy előterjesztése, 1766. aug. 28.

²⁴ Részletes kimutatás a költségekről: Mraz, G.: i. m. 85–86.

²⁵ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/622. Pacassi előterjesztése, 1767. júl. 14. (Feltehetően egykorúan a helyéről kiemelt és később idehelyezett irat.)

²⁶ Legújabbban ld. Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. (Szerk. Gödölle Mátyás–Pallos Lajos.) Bp., 2014.

²⁷ Kelényi Gy.: i. m. 125.

²⁸ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1766/624. Eszterházy előterjesztése, 1766. aug. 2. Ugyanezt hangsúlyozta későbbi előterjesztésében is: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Conceptus referadarum (A 34, a továbbiakban: A 34), 1768/274. Eszterházy előterjesztésének fogalmazványa, 1768. szept. 6.

számlát talált.²⁹) Kérdés persze, vajon ezek után „vádolhatjuk-e” azzal a kancellárt, hogy az ő túlzott luxusszeretete és fényűzése folytán kellett egyre több kiadással számolni... vagy talán a háttérben állva mégis ő sugallta az épület fényűző kialakítását? Ezt ma már nehéz eldönteni.

A megnövekedett költségek érthető módon fejtörést okoztak: vajon milyen forrásból fogják finanszírozni az átépítést? A kiadások pedig egyre csak nőttek; 1768-ban már több mint negyedmillió aranyforintra rúgtak. A királynő ezért 1768 végén megbízta Eszterházy Ferencet, dolgozzon ki egy javaslatot „hogy lehetne találni a Magyar Királyságban egy megbízható [pénzügyi] alapot, amelyből az új kancelláriai épület teljes, 279 264 forintos költségét fedezni, és az e célra felvett tőkeösszeget legkésőbb 10 éven belül biztosan visszafizetni [...] lehetne [...]”³⁰

A korszakban az állami adóbevételek és a kamarai birtokok jövedelmei, valamint az egyéb kamarai jövedelmek (vámok, bányajövedelmek stb.) uralkodói haszonvételnek minősültek, és mind a kincstárba folytak be. Ezért extra kiadások esetén a finanszírozást hitelek felvételével, esetleg a jövedelmek és szabadalmak bérbeadásával oldották meg. Külön állami pénzügyi alapok, alapítványok még nem léteztek, egyedül az illetékekből (például nemességért, indigenátusi címért, megüresedett egyházi méltóságért stb. kifizetett illetékekből) befolyt pénzüsségeket tudták külön kiadásokra fordítani, de ezek összege általában igen csekély volt. Ezért nem volt egyszerű dolga a kancellárnak, ha nem az adófizetőkre akarta terhelni az építkezési költségeket, amely egyébként országgyűlési határozat nélkül a rendek ellenállásába ütközött volna, akik amúgy is féltették nemesi adómentességüket.³¹ Az úgynevezett közalap (fundus publicus) még évtizedekre nyúlóan is csak tervezet maradt, pedig ebből a tervezett alapból kívánták volna az ország gazdasági és kulturális fejlődéséhez, fejlesztéséhez szükséges költségeket fedezni.³² Az ezt kezelő országos pénztárról is hiába történt döntés az 1723:XCIX. törvénycikk értelmében, felállítására nem kerül sor. A „rendi pénztár”, a cassa regni más célt szolgált,³³ a vármegyék házipénztárai pedig nem győzték volna ezt a költséget előteremteni.³⁴ A kancellária csupán egy pénzügyi forrással „rendelkezett”: a hivatalnokok fizetését biztosító kancelláriai illeték-alappal. Ez azonban – Eszterházy előterjesztése

szertint – a kezdeti évtizedek pozitív mérlegét követően az 1760-as évek végére csak az alkalmazottak díjazására volt elegendő. Az udvari kancellár számára ekkor egy másik lehetőség jött kapóra: a korszakban elterjedt és közkedvelt szerencsejáték. Takáts Sándor azt állította, Eszterházy egy lottójáték jövedelméből, a *Lotto di Genova* magyarországi bevezetésével kívánta elérni a kiadások fedezetét. Mraz is megemlíttette ezt a tervezetet, de nem foglalkozott vele részletesebben.³⁵

Az egykorú *Lotto di Genova* névvel illetett szerencsejáték, másként számlottó (később kislutrinak is nevezték) Itáliából, ahogy a neve is mutatja, Genovából származott. A játékban a genovai nagytanács tagjainak megválasztására kötötték először fogadásokat. A tanácsstagok neveit később számokkal helyettesítették, így alakult ki a számlottó, amikor számokra lehetett fogadásokat kötni, és ötöt lehetett eltalálni a 90-ből. A szabályok eltérőek a napjainkban elterjedt ötösöltő szabályaitól: a téteknek ekkor nem volt előre meghatározott, állandó összege, hanem a játékos – anyagi lehetőségeinek függvényében – maga szabta meg, hány számot és milyen összegre tesz meg, így a legkülönfélébb nyereményösszegekre számíthatott. A várható nyeremény összegét már a fogadások kiszámolták. A játékos fogadhatott egy, két vagy három számra. Négy és öt számra kezdetben nem lehetett tétet tenni, csak ezek kombinációjára, tehát külön kettőre és külön a másik háromra. A játékos azonban azt is meghatározhatta, megtett számát hányadikként húzzák ki az öt nyerszámon belül, és erre is fogadhatott. Ezt a szerencsejátékot először 1752-ben vezették be a Habsburg Monarchia cseh-osztrák örökös tartományaiban, és az első bérleti időszakban tíz esztendőn keresztül egy itáliai vállalkozó, Ottavio Cataldi üzemeltette. Az állam évente jövedelmet húzott a privilégiumból: elsősorban a bérleti összegből (130 000 forint, a második bérleti időszakban ennek a duplája, 260 000 forint). A tízéves bérleti periódus lejártával Ottavio Cataldi 1762-ben további nyolc évre elnyerte a privilégiumot, tehát 1770-ig szervezhette a húzásokat. Ekkor azonban a játékokat már az első bérleti időszakban engedélyeztetnél nagyobb területen, így a Magyar Királyság területén is megrendezhette,³⁶ ám a bérlőnek a tiszta bevétel ötödét be kellett fizetnie részesedésként a kincstárba. Cataldi jó üzletemberként a Magyar Királyságban az első húzást az 1764. évi országgyűlés alkalmából tartotta, addig pedig a lottójáték helyi hálózatának kiépítését, hivatalnokok, alkalmazottak kiválasztását intézte.³⁷

²⁹ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Acta generalia (A 39, a továbbiakban: A 39), 1770/3618. Az Udvari Kamarai Főszámvevőhivatal megjegyzései, 1770. máj. 14.

³⁰ MNL OL A 1 (Orig. ref.), 1768/460. Mária Terézia Handbillet-je Eszterházyhoz. 1768. nov. 29.

³¹ Uo. 1768/460. Eszterházy előterjesztése, 1768. dec. 2.

³² *Pleidell Ambrus*: A fundus publicus. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 440–456., itt 444. Egyedül a Mária Terézia által létesített sóáralap jövedelme (vagyis a sóra kivetett illetékek összege) szolgált arra a célra, hogy bizonyos közhasznú célokat finanszírozzanak belőle, többek között az 1723-ban felállított kerületi ítélőtáblák és a Magyar Királyi Helytartótanács alkalmazottainak fizetését, majd az 1770-es évektől pestiskordont, folyószabályozást és útépitést. Vö. *Nagy István*: A Magyar Kamara, 1686–1848. Bp., 1971. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 3) 345.

³³ Uo. 344.

³⁴ MNL OL A 34 (Conc. ref.), 1769/156. Eszterházy előterjesztésének fogalmazványa, 1769. ápr. 27.

³⁵ *Takáts S.*: i. m. 799; *Mraz, G.*: 1994. 89. Elsősorban a tervezetről: *Kulcsár Krisztina*: Wohltätigkeit oder Luxusausgaben? Ein Beitrag zur Geschichte des ungarischen Hofkanzleigebäudes anhand eines Plans von Graf Esterházy, 1769. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. (Szerk. Cziráki Zsuzsanna–Fundárková, Anna–Manhercz Orsolya–Peres Zsuzsanna–Vajnági Márta.) Wien, 2014. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 10). 305–311.

³⁶ *Rudolf Sieghart*: Die öffentlichen Glückspiele. Wien, 1899. 97–198.; *Kulcsár Krisztina*: „... azt gondoltam, hogy ez nem Hazard Spiel”. Tiltott és engedélyezett szerencsejátékok a 18. században. *Sic itur ad astra*, 26 (2013) 1:127–154., itt 139–150.

³⁷ Uo. 143.

Meglepőnek tűnhet tehát, hogy a kancellár 1768. december 2-án kelt felterjesztésében egy olyan lottójáték bevezetését indítványozta, amely akkor már hat éve engedélyezett volt a királyságban... Nem is erről volt szó! Eszterházy a Magyar Királyságban csupán egy éves lottójáték felállítását javasolta, a típus külön megnevezése nélkül. Tájékozottsága és bécsi körökből származó információi miatt feltehetően ismert volt előtte egy másik lottójáték-típus: az osztályosorsjáték (más néven nagy lutri). Ebben a játékban a húzásokat nem egyszerre, hanem részletekben (úgy nevezett „osztályokban”) tartották, és már kezdettől fogva kötött volt, hogy az egyes sorsolásokon hány sorsjegy lesz nyertes, és szabott volt a nyeremények összege is (hasonlóan a tombolához). Ez a változat hollandiai, flandriai előzményekre vezethető vissza,³⁸ és az 1760-as évek végén Bécsben is tárgyalások folytak egy ilyen szerencsejáték elindításáról. Eszterházy egyértelműen ezt az ötletet karolta fel, és kívánta az ebből a forrásból befolyó összeget az építkezésre fordítani. Benyújtott tervezete azonban szinte semmi konkrétumot nem tartalmaz: sem a nyertes sorsjegyeknek, sem a húzásoknak a számát nem dolgozta ki, sem a nyereményosztályokról nem írt, amelyek pedig elengedhetetlenek lettek volna egy ilyen játék realitásának megítélésében. A korszak divatját ismerve Eszterházy talán elegendőnek vélte, ha csak annyit ad meg az évenkénti húzásokról, hogy a lottójáték alapját 6–700 000 forint képezné, amelynek 10 százalékaival számolt mint tiszta nyereséggel. A biztosítékot – elképzelése szerint – a szabad királyi városok adójövedelmei nyújtották volna. A részleteket illetően a kidolgozást Karl Friedrich Anton Hatzfeld grófnak, az Udvari Kamara elnökének engedte volna át, vagyis a munka oroszlánrészét a szakértőkre bízta volna.³⁹

Hevenyészett tervezete véleményezésre továbbkerült a szakhivatalokhoz: sem az Udvari Kamara, sem az Udvari Számvevőkamara nem utasította el a javaslatot. Ludwig von Zinzendorf gróf, a számvevőkamara elnöke azonban pontosított a számadatokon: ő már csak 7 százalékos nyereséggel számolt, mivel tapasztalatból úgy vélte, 3 százalékos a játék üzemeltetésére kell fordítani. Azonban ő is még évi 42–49 000 forint bevétellel kalkulált, amely így belátható időn belül fedezte volna a kancellária felújítási költségeit.⁴⁰ Feltétlenül változtatni kívánt volna azonban a legalacsonyabb összegű sorsjegy árán (amely egyébként magában a kancelláriai előterjesztésben nem is szerepelt, vélhetően csak szóban hangzott el): míg Eszterházy 100 forintot javasolt, Zinzendorf ennek felét, 50 forintot. Véleménye szerint a Magyar Királyságban nem lett volna elég kereslet (és felszabadítható pénz) a túl drága sorsjegyekre, ha pedig nem vásárolják meg a sorsjegyeket (valamennyi sorsjegyet!),⁴¹ akkor összeomlik a játék és meghíúsul a cél, hiszen nincs elég bevétel – ezzel Zinzendorf előrevetítette a 18. századi osztályosorsjáték sorsát.

³⁸ Sieghart, R.: i. m. 276.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv (a továbbiakban: ÖStA, AVAFHKA), Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Österreichisches Kameralarchiv (a továbbiakban: ÖK), Faszikel 22. 1769. Subd. 7. Nr. 97 ex Martis 1769.

⁴⁰ Uo. fol. 1941v. Az Udvari Számvevőkamara előterjesztése, 1769. febr. 11.

⁴¹ Uo. fol. 1943r.

A remélt cél elérésének (vagyis az építkezési költségek fedezésének) lehetőségén túl Eszterházy ügyes politikusként más eszközöket és érveket is bevetett, hogy meggyőzze a királynőt. Amint kifizették volna az átépítés költségeit, fennmaradt volna ugyanis a lottójáték évi nyeresége. Ezért a kancellár ezt a bevételt „jó és a nép számára jótékony” célok számára javasolta felhasználni. A felvilágosult abszolutizmus korában ez alatt a közjó elérését értették, amely az állam jobb működését, illetve az alattvalók oktatását, nevelését, jobb ellátását jelentette. Eszterházy ezek közül a szabad királyi városokban a tűzvész elleni intézkedések finanszírozását és az ott újonnan felállítandó árvaházak támogatását emelte ki. Ez utóbbi egyáltalán nem meglepő tőle, hiszen már 1763-tól árvaház működött tallói (ma Tomášikovo, Szlovákia) kastélyában. A korszakban egyáltalán nem számít kivételesnek, hogy a kancellár jótékony célokat nevezett meg. A kora újkorban már hamar felismerték, hogy a lelkes (akár fanatikus) játékosok hajlandók karitatív célokra áldozni.⁴² Hamburgban például 1614-ben dolog- és árvaház felépítésére gyűjtöttek ilyen módon, a délnémet Reutlingen polgárai pedig 1730-ban így próbálták meg finanszírozni a tűzvész által sújtott városka felépítését.⁴³ Eszterházy javaslata annyiban azonban mindenképpen eltér a hollandiai játékváltozatoktól, hogy míg azok elsődleges célja a jótékonykodás és szociális célok támogatása volt, addig a kancellár főként az épület felújítását, valamint fényűző berendezésének fedezetét remélte a bevételtől.

Hiába támogatták azonban a bécsi hivatalok a kancellár tervezetét, a királynő elutasította ezt a megoldást. Alapvető indokként Cataldi monopolhelyzete szerepelt. Az 1762-ben kiadott nyomtatott privilégiumlevél ugyanis kimondta, hogy az örökös tartományokban és a Magyar Királyságban nem rendezhetnek más lottójátékot, csak az általa üzemeltetett, kivéve esetleg a nagy lutrit, amelynek legalacsonyabb tétje 100 forint lehet.⁴⁴ Ez ismét egy további érv mellett, hogy Eszterházy igenis tudatában volt Cataldi monopolhelyzetével és a privilégium kitételeivel, és ezért javasolta ezt az összeget – csak éppen a gyenge magyar pénzügyi állapotokkal nem számolt. Az uralkodói privilégium és a nyomtatott rendelet egyébként is (védve a *Lotto di Genova*-játékot) szigorúan megtiltotta, hogy az állampolgárok külföldi érdekeltségű lottózókban játsszanak, külföldi sorsjegyeket vásároljanak vagy terjesszenek. Név szerint is engedélyezett azonban másokat: a tervezett nagy lutrit, a porcelán- és ezüstáru-sorsolásokat, amelyek szintén uralkodói engedélyhez kötöttek voltak, és egyben nyereséget is hajtottak a kincstárnak. Cataldi ragaszkodott privilegizált jogához, mind 1752 és 1762, mind 1762 és

⁴² Günther G. Bauer: „6 aus 45”. Das Österreichische Lotto von 1751–1876. In: Lotto und Lotterie. Internationale Beiträge des Instituts für Spielforschung und Spielpädagogik an der Hochschule „Mozarteum” Salzburg (Szerk. Günther G. Bauer) Homo ludens 7. München–Salzburg, 1997. 21–68., itt 25.

⁴³ Ulrike Näther: „Das große Loß”. Lotterie und Zahlenlotto. In: Volles Risiko! Glücksspiel von der Antike bis heute. (Hrsg. Ulrike Näther.) H. n. [Karlsruhe,] 2008. (Volkskundliche Veröffentlichungen des Badischen Landesmuseums Karlsruhe 9.) 99–105., itt 106. 10/4. tétel; 108. 10/5. tétel.

⁴⁴ MNL OL Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Acta oeconomica (C 35), Lad. A. Fasc. 31. Lottópátens Cataldi részére, 1762. jan. 16.

1770 közötti bérleti időszakában határozottan küzdött minden olyan sorsolás ellen, amely véleménye szerint veszélyeztethette „egyeduralkodó” lottójátékát. Különösen az árusorsolások (például porcelánáru), de akár könyvsorsolások ellen is panaszkodott.⁴⁵ Olyan területeken, ahol azonban nem volt érvényes Cataldi működési joga, mint például Tirolban, a hatóságok megpróbálták mások által üzemeltetett játékok révén bevételhez jutni. A felső-ausztriai gubernium például több tervezetet nyújtott be a tiroli játék bevezetése érdekében – ennek nyeresége szintén egy árvaház felállítását biztosította volna.⁴⁶

Az uralkodói elutasítás mégsem vette el a kancellár kedvét. Néhány év elteltével, 1771-ben Mária Terézia újfent azzal bízta meg Eszterházyt, hogy állítson fel (javasoljon) egy pénzügyi alapot, amelyből előteremthetnék a kancellária építkezésének költségeit. Ekkor Eszterházy Ferenc májusi előterjesztésében megint csak az osztálysorsjáték ötletét vette elő.⁴⁷ Annak ellenére ezt javasolta, hogy 1770. április 1-jétől már létezett egy ilyen lottójáték a Habsburg Monarchiában. A játékterv kidolgozója, a bérlő és a lottótársaság vezetője, Abraham Wetzlar volt, hadiszállító, hitelező és udvari ágens.⁴⁸ E játék legolcsóbb sorsjegyét immáron 50 forintért árusították – ezt már engedélyezte a *Lotto di Genova* 1770-től nyolc évig érvényes újabb privilégiuma. E valójában magasnak számító összeget (egy titkár évi 100–120 forintot keresett) az alattvalók védelme érdekében szabták meg. A mérvadó hivatalnokok ugyanis úgy vélték, hogy az 50 forintot a tehetősebb alattvalók könnyedén kifizetik, a szegényeknek viszont mégis magas összegnek számít, így őket nem kell félteni a játékszenvedély eluralkodásától és az anyagi csődtől. A Wetzlar, valamint az Ignaz von Dürfeld és Heinrich Christoph Herzog képviselte társaság évi négy húzást tervezett, és összesen 6000 sorsjegyet (2000 nyertest és 4000 nem nyertest) szándékoztak árusítani. Az állam a bérleti időszak első felében a tiszta nyereség 4 százalékaival, a második felében 5 százalékaival gazdagodott volna⁴⁹ – de nem sokáig örülhetett ennek a bevételnek. A társaság 1771 szeptemberében csődöt jelentett, mivel a várakozás ellenére kevés volt a vásárlóképes és vállalkozó szellemű játékos. Ráadásul kicsinyes konkurenciaharc dúlt Wetzlarék és a közel húsz éve működő és közkedvelt *Lotto di Genova* új bérlői között. Wetzlarék végül átadták a játékjogokat a számlottó új bérlőinek, akik saját jövedelmüket is féltve, nem szerveztek húzásokat, így a nagy lutri működése (egy időre) véget ért.⁵⁰

⁴⁵ ÖStA, AVAFHKA, ÖK, Faszikel 22. 1769. Subd. 3. Nr. 14 ex Mai 1765. A Cseh-Osztrák Udvari Kancelláriához benyújtott folyamodvány a szerencsekerekek és az árusorsolások leállítására; uo., 1769. Subd. 7. Nr. 32 ex Dez. 1769. fol. 1949r–1952v.

⁴⁶ Uo. 1767. Subd. 4. Nr. 92 ex Juni 1767; uo. Nr. 79 ex Jan. 1767. fol. 910r.

⁴⁷ MNL OL A 39 (Acta gen.), 1771/2296. A Magyar Királyi Udvari Kancellária előterjesztése, d. n.; uo. 1771/3133. Eszterházy előterjesztése, 1771. máj. 18.

⁴⁸ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, *Insinuata camerae aulicae* (A 10), 1770/53. Wetzlar és társasága privilégiumlevele az osztálysorsjáték megrendezésére.

⁴⁹ *Klaus Edel*: Karl Abraham Wetzlar Freiherr von Plankenstern, 1715(16)–1799. Wien, 1975 (Dissertationen der Universität Wien 125.) 154., 157.

⁵⁰ Uo. 176–179.

Eszterházy (az osztálysorsjáték őszi végleges „sorsát” nem ismerve) 1771. május 18-i előterjesztésében tehát újfent a szerencsejáték, és éppen e játéknem mellett kardoskodott. A kancellár további karitatív célokat is felsorolt, abban bízva talán, hogy a közjót szem előtt tartó királynő támogatni fogja ezt a javaslatát: valamely összeget juttatott volna ugyanis a nyereségből az akkoriban tervezett pozsonyi zálogház működésére is. Jóval hangsúlyosabban szerepel azonban a tallósi árvaház és dologház fenntartásának kérdése. Itt ismét tanúi lehetünk annak, hogy Eszterházy milyen ügyesen próbálta megnyerni a királynőt arra, hogy a szerencsejátékból „mellesleg” a kancellária épületének költségeit is finanszírozhassák. Érvelésében Eszterházy ugyanis kiemelte, hogy a királynő az 1770-ben bevezetett, Wetzlar-féle nagy lutri bevételéből némi részesevé kívánt nyújtani az árvaház fenntartására, mivel a privilégium értelmében a nyereség 12 százaléka valamelyik kegyes alapítvány részére kellett átutalni.⁵¹ Ebből azonban még 1771 tavaszán sem sokat tapasztalhattak. Eszterházy így egyrészt érdeklődött, mekkora arányban számíthatnak a lottójáték bevételének egy részére, másrészt felvetette még azt is, hogy az országban működő *Lotto di Genova* nyereségéből részesezhessen az árvaház, vagyis külön a Magyar Királyságnak is szedhesszen belőle haszna. Ez sem volt légből kapott elképzelés: 1770-ben, amikor a *Lotto di Genovát* engedélyezték az Erdélyi Nagyfejedelemségben, a szerződés értelmében a javadalmak és a költségek levonása után a lottójáték nyereségének harmada került a kincstárba, harmada a bérlők zsebébe vándorolt, míg az utolsó harmadát a Maros és az Olt hajózhatóvá tételére, valamint az elhanyagolt országutak járhatóvá tételére kellett fordítani.⁵² Ez tehát elégséges példát jelentett Eszterházy számára arra, hogy megpróbáljon további extra bevételhez jutni.

A kancellár csak mindezek után említette ismét azt a lehetőséget, hogy a hivatali épület rendbetételére felvett hitelek törlesztését ily módon oldják meg. Eszterházy Ferenc ezúttal is hangsúlyozta az építkezés szükségességét, de azt is, hogy nincs más javaslata olyan pénzügyi fedezetre, amelyből a finanszírozást meg lehetne oldani.⁵³ Mária Terézia ezúttal is a játékterv elutasítása mellett döntött, hiszen az aktuális privilégiumok (sem a *Lotto di Genováé*, sem Wetzlarék még éppen érvényben levőé) nem engedélyezték egy újabb szerencsejáték bevezetését, még akkor sem, ha azt csak a Magyar Királyságon belül működtették volna, és ehhez a véleményéhez tartotta magát egész uralkodása alatt. A lottójáték 1787-ben vett újabb fordulatot, amikor II. József állami kezelésbe vette a *Lotto di Genovát*. Ekkortól újabb lendülettel és felbuzdulással jelentek meg azon „szerencselovagok”, akik osztálysorsjátékok játékterveit állították össze szabadidejükben, és így kívántak meggazdagodni. A Magyar Királyságra is jellemző

⁵¹ MNL OL A 39 (Acta gen.), 1771/3771. Eszterházy előterjesztése, 1770. ápr. 10. A kancellár efelől már korábban is érdeklődött, de akkor kizárólag csak az árva- és dologház fenntartása miatt: MNL OL A 34 (Conc. ref.), 1770/140. Eszterházy előterjesztésének fogalmazványa, 1770. ápr. 10.

⁵² ÖStA, AVAFHKA, HKA, ÖK, Faszikel 22. 1770. Subd. 8. Nr. 110 ex Juli 1770. Az Udvari Kamara fogalmazványa, 1770. júl. 24.

⁵³ MNL OL A 39 (Acta gen.), 1771/3771. Eszterházy előterjesztése, 1770. ápr. 10.

volt azonban, hogy jótékony vagy közhasznú célok elérésére terveztek sorsjátékokat.⁵⁴ Egy-egy ilyen terv benyújtásakor az állami hivatalok és a bécsi székhelyű császári-királyi lottóigazgatóság egyenként megvizsgálta, hogy vajon a tervbe vett sorsolások (lakóházak, könyvsorsolások, sőt akár Franz Xaver Messerschmidt szobrász híres karakterfejeinek kisorzolása⁵⁵) engedélyezhető-e, vagy esetleg hátránnyal lehetnek az állami lottóbevételre.⁵⁶ Az 1770-es évek elején azonban még nem az állam üzemeltette egyik lottójátékot sem, és a bérlőkre tekintettel Eszterházy tervezetei sem kaphattak szabad utat.

A bécsi magyar udvari kancellária átalakításának költségei továbbra is hiányoztak, így más források után kellett nézni: ezt az uralkodónó parancsára végül – bár a döntése értelmében csupán ideiglenesen – az Udvari Kamara teremtette elő.⁵⁷ Eszterházy kancellár tehát ezúttal is, mint

hivatalviselése idején oly sokszor, ügyesen taktikázott: elérte, hogy a magyar adófizetők (és tegyük hozzá: a nemesek) külön terhelése nélkül finanszírozzák a kancelláriai építkezéseket, átépítéseket és a fényűző berendezést. A korszellemnek megfelelően érvelésében olyan célokat nevezett meg, amelyek várhatóan kedvére voltak a királynőnek, de amelyek a felvilágosult abszolutizmus időszakában elterjedtnek, sőt divatosnak számítottak. Azt ma már nem tudjuk megállapítani, vajon mennyiben felelt meg a valóságnak az épület nyomorúságos állapotának leírása, vagy csak ezzel próbált meg hatni az uralkodónőre. Azt sem tudjuk, komolyan gondolta-e javaslatát és lottójátéka hevenyészett tervezetét, vagy csak hazardírozott és Mária Terézia bőkezűségére apellált, és így végül nyertes lett egy olyan „szerencsejátékban”, amelyben a cél (feltehetően) a kincstár általi finanszírozás volt.

⁵⁴ MNL OL Regnicolaris levéltár, Archivum regni, Lad. KKK. Deputatio regnicolaris in commercialibus (N 104), Fasc. 3. Nr. 2. Szepes vármegye felterjesztése egy fundus publicus felállítására, 12. pont.

⁵⁵ Anna Schirlbauer: Die Charakterköpfe F. X. Messerschmidts und ihr erster Aussteller Franz Strunz. *Ars*, 2013, 2:292–313.

⁵⁶ Néhány példa sorsolásokra: ÖStA, AVAFHKA, ÖK, Faszikel 22. 1793. Subd. 2. Nr. 229 ex Juli 1793; uo. 1795. Subd. 2. Nr. 689 ex Mai 1795; uo. 1799. Subd. 2. Nr. 798 ex Juli 1799, Nr. 145 ex Dez. 1799, Nr. 98 ex Nov. 1800.

⁵⁷ MNL OL A 34 (Conc. ref.), 1769/189. Eszterházy előterjesztésének fogalmazványa, 1769. máj. 9.; uo. A 39 (Acta gen.), 1771/3133. Mária Terézia döntése Eszterházy 1771. május 18-án kelt előterjesztésére. Vö. *Mraz*, G.: i. m. 91.